

TRABLUSGARP SAVAŞI'NDA ALMAN KIZILHAÇ (SALİB-İ AHMER) CEMİYETİ'NİN ÇALIŞMALARI

MUTTALİP ŞİMŞEK*

ÖZ

Cenevre Sözleşmesi'yle (1864) birlikte savaş meydanlarında yaralanan veya esir düşen askerlerin din, dil ve milliyetine bakılmaksızın korunması düsturu benimsenmiş ve bunun için uluslararası düzeyde tanınan kızılhaç/kızılay toplulukları kurulmaya başlanmıştı. Alman Kızılhaç Topluluğu da bunlardan birisidir ve Osmanlı Devleti'nin İtalya ile yaptığı Trablusgarp Savaşı'nda (1911-1912) Osmanlı cephesinde sağlık hizmeti vermiştir. Savaşın patlak vermesiyle Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yardım çağrısına olumlu cevap veren Alman Kızılhaç'ı 1912 yılının Şubat-Haziran ayları arasında, yaklaşık beş ay süreyle Aziziye yakınlarında yer alan Garyan Kasabası'nda bir askerî hastane kurarak sağlık çalışması yürütmüştür.

Bu çalışmada, evvelâ Trablusgarp Savaşı'nın nedenleri kısaca açıklanacak, daha sonra Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yaptığı yardım çağrısı neticesinde Alman Kızılhaç Merkez Komitesinin bu çağrı karşısındaki tutumu hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca, Trablusgarp'a gönderilen sağlık ekibinin kimlerden teşekkül ettiği, personelin ve bölgeye gönderilecek malzemelerin hangi vasıtalarla Trablusgarp'a ulaştırıldığı detaylı bir şekilde ortaya konacaktır. Sağlık ekibinin Garyan Alman Askerî Hastanesi'ni kurduktan sonra yürüttüğü çalışmalar ve karşılaşılan güçlükler ayrı ayrı değerlendirilecek; doktorların tuttuğu kayıtlar ışığında, bölgenin sağlık haritası ve hastalıklara göre tedavi edilenlerin sayısı tablolar halinde verilecektir. Son olarak yaralanan (mermi veya şarapnel parçasıyla) Türk askerleri ve bunların tedavileri ile ilgili örnekler verilecek; Alman sağlık ekibinin Garyan'dan ayrılışıyla bölgedeki çalışmaların hangi kuruluş tarafından yürütüldüğü izah edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Trablusgarp Savaşı, Osmanlı Devleti, Alman Kızılhaç Cemiyeti, Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Garyan Alman Askerî Hastanesi.

* Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, Müdür Yardımcısı, Şehit Mustafa Çuhadar Ortaokulu, Konya, mutsimsek@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1184-2345 DOI: 10.33419/aamd.642317
Makale Gönderim Tarihi: 21.01.2019 Makale Kabul Tarihi: 09.10.2019

THE WORKS OF THE GERMAN RED CROSS (SALİB-İ AHMER) SOCIETY IN THE TRIPOLI WAR

ABSTRACT

Together with the Geneva Convention (1864), the principle of protecting soldiers who were wounded or enslaved on the battlefields, regardless of their religion, language and nationality, was adopted, and internationally recognized red crosses were established. The German Red Cross Society was one of them and it carried out important works on the Ottoman front line in the War of Tripoli (1911-1912), which the Ottoman Empire had with Italy. In the February-June period of 1912, the German Red Cross, which responded positively to the call of the Hilal-i Ahmer Society with the outbreak of the war, conducted a health study by establishing a military hospital in the town of Gharian, near Aziziye, for about five months.

In this study, firstly the reasons of the war of Tripoli will be briefly explained, and then the call of the Ottoman Hilal-i Ahmer Society will be informed about the attitude of the German Red Cross Central Committee against this call. In addition, the medical team sent to Tripoli will be formed and the personnel and the materials to be sent to the region will be introduced to Tripoli in a detailed manner. After the health care team has established the Gharian German Military Hospital, the work and difficulties will be evaluated separately. In the light of the records of the doctors, the health map of the region and the number of those treated according to the diseases will be given as tables. Finally, examples of Turkish soldiers who are injured (with bullets or shrapnel pieces) and their treatments will be given; with the departure of Gharian, the German medical team will explain the organization of the work in the region.

Keywords: The War of Tripoli, The Ottoman Empire, German Red Cross Society, Hilal-i Ahmer Society, Gharian German Military Hospital.

GİRİŞ

Trablusgarp Savaşı, savaş teknolojisindeki dönüşüm (ilk defa uçak kullanılması) ve cephe gerisinde yaralı askerlerin tedavisi ile ilgili uluslararası yardımlaşma anlayışında yaşanan değişim açısından dünya siyaset tarihinde önemli bir yere sahiptir. Harplere göklerdeki mücadelenin de dâhil olmasıyla birlikte uluslararası kızılây ve kızılhaç cemiyetleri din ve millet farkı gözetmeksizin savaşın askerler ve bombardımana uğrayan bölgedeki sivil halk üzerinde yaptığı tahribatı gidermek için seferber olmaya başladılar. Bunun en güzel örneklerinden birisi de Osmanlı Devleti ile İtalya arasında meydana gelen Trablusgarp Savaşı'dır.

Bilindiği gibi, Trablusgarp Vilayeti ve Bingazi Sancağı 1551 yılından 18 Ekim 1912 tarihinde İtalya ile imzalanan Quchy (Uşi) Antlaşması'na kadar tam 361 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. Ne var ki, Kuzey Afrika'da yer alan Mısır, Tunus ve Cezayir 19. yüzyılda yaygınlaşan sömürgeci anlayışın bir tazahürü olarak Batılı devletlerin hedefinde olmuş ve husûsiyle nasıl İngilizler Mısır'ı, Fransızlar Cezayir ve Tunus'u işgal etmişse, 1878 Berlin Antlaşması'nda herhangi bir kazanım elde edemeyen İtalya için Trablusgarp¹ da, Akdeniz'de bir üs elde etme siyasetinin merkezinde yer almıştır. İtalya bu amacına ulaşmak için 1887 yılından itibaren İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya ve Rusya ile kimi zaman açık kimi zaman da gizli anlaşmalar yapmak suretiyle Trablusgarp'ta olası bir işgalin zeminini oluşturmuştu². Neticede 1911 yılının ortalarından itibaren Trablusgarp'la ilgilendiğini bâriz bir şekilde ortaya koyan İtalya, bu dönemde Havran ve Yemen isyanlarının yanı sıra Arnavutluk ayaklanmaları ile uğraştığı için zor durumda olan Osmanlı Devleti'ne 29 Eylül 1911 tarihinde harp ilan etti. Böylece yaklaşık bir yıl sürecek ve Osmanlı'nın Afrika'daki son toprak parçasının da elinden

- 1 Aslında İtalyanlar'ın Trablusgarp bölgesinde varlık göstermesi, 17. yüzyılda Katolik misyonerlerin bölgede okullar açması ile başlamıştır. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde sadece İtalyanların Trablus şehrinde 6, Bingazi'de 5, Homs'ta 3 ve Derne'de 2 olmak üzere toplam 15 okulu vardı ve bu okullarda yaklaşık 3 bin çocuk eğitim alıyordu. Bu dönemde İtalya kendi ülkesinde öğrenci başına 4 Franktan fazla harcama yapmazken, Trablusgarp'taki bu okullar için oldukça yüksek miktarlarda harcama yapıyor, bölge ile olan ekonomik ve ticarî faaliyetlerini artırmak amacıyla vapur seferleri düzenliyor ve önemli merkezlerde bankalar açıyordu. Gottlob Adolf Krause, **Tripolitanisches Kriegstagebuch**, Hrsg: Peter Sebald, Edition Falkenberg, Bremen 2014, s. 34.
- 2 Hale Şıvgın, **Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 1-8; Kemal Beydili, "Trablusgarp Savaşı", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C Ek-2, s. 613.

çıkmasıyla neticelenecek olan savaş başlamış oluyordu. Harp başlar başlamaz İtalya, başta Trablus olmak üzere Derne, Tobruk, Homs ve Bingazi gibi önemli şehirleri bombalamaya başladı ve çok kısa bir süre içerisinde sahil bölgelerini işgal etti. Savaşa hazırlıksız yakalanan ve işgale karşı koyamayan Türk kuvvetleri, Trablusgarp Kumandan Vekili Miralay Neşet Bey'in talimatıyla Trablus şehrinin yaklaşık 40 km güneyindeki Aziziye kasabasına çekildi³.

Trablusgarp ve Bingazi'de İtalyanlara karşı Türk askerleri ve Meşrutiyet'in ilanında önemli rol oynayan gönüllü genç subayların teşkilatlandığı yerel Arap milis kuvvetleri büyük bir mücadele verdiler. Bu süreçte savaş hattı kadar cephe gerisindeki yardım çalışmaları da ayrı bir öneme sahipti. Savaşın başlamasıyla birlikte Harbiye Nezareti, Hilal-i Ahmer (Kızılây) Cemiyeti'ne bölgedeki yaralı ve hasta askerlerin tedavisi için kullanacağı malzemelerin bakım ve onarımını yapmasını ve bölgeye gitmek üzere en kısa zamanda hazırlıkları tamamlamasını bildirdi. Bunun üzerine, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Türk ordusunun sağlık ihtiyaçlarına cevap verebilmek amacıyla ihtiyaç duyduğu finansal kaynağı karşılamak üzere evvelâ İstanbul maliyesinden borç aldı. Daha sonra bütün dünyaya yardım çağrısı yaptı. Mısır'dan Hindistan'a, Bosna'dan Güney Afrika'ya kadar birçok ülkeden bu çağrıya cevap gecikmedi. Bu şekilde yapılan bağışlar sayesinde yaklaşık 15 gün gibi kısa bir sürede cemiyet, Trablusgarp'taki askere yardım edecek duruma geldi⁴.

Diğer yandan Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Cenevre Sözleşmesi (1864) ile kurulan Milletlerarası Kızılhaç/Kızılây Komitesi'nin bir üyesi olduğundan bazı Avrupa ülkelerindeki Salib-i Ahmer (Kızılhaç) cemiyetlerine de yardım talebini ilettiler. Bu yardım talebine Almanya ve İngiltere olumlu cevap verdi. İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetlerini bilgilendirdikten sonra yardım çalışmasına başladığı için İngiliz Salib-i Ahmer'ine ait bir sağlık heyeti savaş başladıktan aylar sonra Trablusgarp'a gelebildi. Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti yardım çağrısına hemen olumlu cevap verdiği gibi hızlı bir şekilde hazırlıklara başladı. Trablusgarp'a gidecek Alman sağlık heyetine Berlin'deki

3 Şıvın, a.g.e., s. 45-68.

4 Harbiye Nezareti'nden gelen talep üzerine Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umûmisi 7 Ekim 1327 (1911) tarihinde aldığı bir kararla Trablusgarp'a ilk olarak üç sağlık heyeti gönderme kararı aldı. İlk sağlık heyeti Tıp Fakültesi öğretim üyelerinden ve aynı zamanda Hilal-i Ahmer Merkez-i Umûmi üyesi Dr. Kerim Sebati Bey'in başkanlığında altı doktor, bir eczacı, on beş hasta bakıcı ile bir muhasebeciden oluşuyordu. Bu ilk heyet Marsilya üzerinden Trablusgarp'a gitmek üzere yola çıktı ve Tunus'un Sfaks Limanı'nda karaya çıkarak Aziziye'ye ulaştı. Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, **Hilal-i Ahmer'den Kızılây'a**, C I, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 50-59.

Osmanlı Kulübü, 5 Ocak'ta Berlin Sefiri Osman Nizami Paşa ve Bahriye eski Nazırı Mahmut Muhtar Paşa'nın da katılımıyla bir ziyafet vererek alınan bu karardan duyulan memnuniyeti belirtmiş oldu⁵.

Bu çalışmada ilk olarak, 5 Ocak'taki buluşmadan yaklaşık bir hafta sonra savaş bölgesine hareket edecek olan Alman sağlık heyetinin Trablusgarp'a yolculuğu ve bölgeye götüreceği malzemeleri nasıl naklettiği ile ilgili hususlar ortaya konacaktır. Ayrıca, Alman sağlık heyetini oluşturan personelin durumu, heyetin hizmet edeceği yeri seçerken kararın ne şekilde alındığı ve Alman Askerî Hastanesi'nin nerede kurulduğu hakkında bilgi verilecektir. Bunlara ilaveten, yeri geldiğinde Alman Salib-i Ahmer ve Osmanlı Hilal-i Ahmer cemiyetlerine mensup sağlık heyetlerinin çalışma düzenleri karşılaştırılacak; Alman ekibinin hangi alanlarda sağlık hizmeti verdiği ve tutulan istatistikler ışığında, bölgenin sağlık haritasının nasıl bir yapı arzettiği kısaca değerlendirilecektir. Yaklaşık beş ay gibi kısa bir sürede, başta hasta ve yaralı askerler olmak üzere bölge halkının sağlık sorunlarıyla ilgilenen, bu dönemde yaygın olarak görülen bulaşıcı hastalıklara karşı büyük mücadeleler veren ve özellikle bombardıman sonucu ağır yaralar alan Türk askerlerini tedavi eden Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti'nin çalışmalarını genel olarak ortaya koymak bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

I. Alman Salib-i Ahmer (Kızılhaç) Cemiyeti'nin Trablusgarp'a Hareketi ve Çalışma Ortamının Oluşturulması

Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti (Das Deutsche Rote Kreuz)⁶ 1864 Cenevre Sözleşmesi'yle ortaya çıkan ve evrensel bir girişim olan kızılhaç/kızılay hareketinin önemli bir parçasıydı. Kızılhaç İsviçre'de kurulduktan sonra Prusya bu harekete katılan ilk ülkelerden biriydi. Bu yönde ilk adım 6 Şubat 1864 tarihinde Berlin merkezli "*Savaştaki Yaralı ve Hasta Askerlere Yardım için Prusya Merkez Komitesi*" adlı bir cemiyetin kurulmasıyla atıldı. Bu teşkilat aynı zamanda Alman Kızılhaç Cemiyeti'nin de temelini oluşturdu. Cemiyet ilk olarak teşkilat yapısını güçlendirerek Prusya genelinde temsilcilikler açmayı planladı ve kısa zamanda 16 eyalette şubeler açtı. Bu şubelerin 25 temsilciliği vardı ve bunlara bağlı 60 bölge birliği oluşturuldu. Kızılhaç teşkilatı büyüdükçe DRK de buna paralel gelişti ve binlerce üyesi

5 Akgün ve Uluğtekin, **a.g.e.**, s. 52.

6 Bundan sonra Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti (Das Deutsche Rote Kreuz) kısaca "DRK" olarak belirtilecektir.

ile Kızılhaç'ın 3. büyük topluluğu haline geldi. İşte ülke genelinde böylesine yaygın bir teşkilata sahip olan DRK için olası bir seferberlik halinde gerekli olan personeli ve malzemeyi temin etmek pek de zor olmayacaktı⁷.

Trablusgarp Savaşı başladıktan sonra DRK Genel Kurulu 4 Aralık 1911 tarihinde bir toplantı yaptı ve Trablusgarp'a personel ve malzeme gönderme kararı aldı. Aslında toplantıda hem Osmanlı Devleti'ne hem de İtalya'ya yardım etme kararı alınmıştı. İtalya, DRK tarafından kendilerine ulaşan yardım teklifini reddetti. Osmanlı Devleti ise Hilal-i Ahmer Cemiyeti aracılığıyla Batılı Kızılhaç topluluklarına zaten bir yardım çağrısında bulunduğu için bu teklifi kabul etti. Bunun üzerine DRK, Trablusgarp'a göndermek üzere bir sağlık ekibi hazırladı ve bu ekibe 10 Ocak 1912'de Hamburg'ta olmaları talimatını verdi. Sağlık ekibinde üç doktor (Başhekim Tübingen Üniversitesi'nden Prof. Dr. Göbel, Cerrah Dr. Fritz Ludwigsburg ve Berlin Şehir Hastanesi'nden Prof. Dr. Schütz), on iki hasta bakıcı⁸, üç eczacı, bir kimyacı, bir elektrik teknisyeni, bir tesisatçı, bir boyacı, bir marangoz ve bir de hemşire bulunuyordu⁹.

Sağlık ekibini Tunus'a Alman Levante-Linie Şirketi'ne ait Pera adlı bir nakil gemisi götürecekti ve yapılan plana göre sağlık ekibi bölgede üç ay kalacaktı. Bu üç ay zarfında sağlık çalışmaları için gerekli olan bütün malzemeler, konserveler ve kuru gıda ürünleri gemiye yüklendi. Gemiye yüklenen bütün bu malzemeler yaklaşık 48 ton ağırlığındaydı. Deniz yolculuğundan sonra bu malzemelerin kara yoluyla çalışma bölgesine nakledilmesi büyük bir sorun olarak sağlık ekibini düşündürüyordu. Bir diğer sorun da çetin çöl şartlarıydı. Gerçi, DRK çalışanları daha evvel Güney Afrika'da bir süre buldukları için çöl şartlarına yabancı değildi. Ancak her hâlükârda Trablusgarp'ın fizikî ve iklim yapısı Alman ekibini oldukça zorlayacaktı. Yaklaşık iki hafta süren deniz yolculuğundan sonra ekip o dönem için güvenli olan Tunus'un Ben Gardane Limanı'na ulaştı. Bu dönemde Ben Gardane bölgesi Fransızların kontrolünde idi ve Alman sağlık ekibi hiçbir

7 Dieter Riesenber, **Das Deutsche Rote Kreuz, Eine Geschichte 1864-1990**, Ferdinand Schöning, München 2002, s. 28-40.

8 Almanya'nın farklı şehirlerinden gelen bu hasta bakıcıların isimleri şunlardı: Duckstein, Stiegler, Weihmann, Scheider, Wissler, Banzhaf, Griesbeck, Knecht, Kraatz, Scheuring, Schwital ve Hirscher.

9 Ludwig Kimmler, "Die Hilfsexpeditionen des Deutschen Roten Kreuzes nach Tripolitanien (1912) und nach dem Balkan (1912-1913)", **Beiträge zur Kriegsheilkunde, Aus den Hilfsunternehmung der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz Während des Italienisch-Türkischen Feldzuges 1912 und des Balkankriegs 1912-13**, Hrsg: Central-Komitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz, Springer Verlag, Berlin 1914, s. 1-2.

sorunla karşılaşmadan gemideki malzemeleri limana boşalttı. Sağlık ekibini Tunus Alman Konsolosu Graf von Hardenberg ve bölgede bulunan Alman işadamları karşıladı. Bunların yardımıyla, malzemelerin Aziziye'ye taşınması için 300 deve ve on iki araba kiralandı. Sağlık ekibi Trablusgarp sınırına ulaşınca kendilerini 24 askerden oluşan bir Türk süvari birliği karşıladı. Kumandan Hakkı Bey ve Teğmen Mustafa Bey'in de aralarında olduğu bu birlik ekibin güvenli bir şekilde yolculuk etmesini sağlayacaktı. Neticede bu büyük kabile 5 Şubat'ta Aziziye'ye ulaştı. DRK'nin hangi bölgede çalışacağı hususu ordu kumandanı, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti yetkilileri ve DRK sağlık ekibinin başkanı olan Dr. Göbel arasında istişâre edildi ve en uygun yerin Aziziye yakınlarında ve Garyan Dağı eteklerinde bulunan Garyan Kasabası olduğu kararlaştırıldı¹⁰.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Aziziye'de büyük bir askerî hastanesi bulunuyordu ve burada yeni bir sağlık ekibine şimdilik ihtiyaç yoktu. Hilal-i Ahmer Cemiyeti bölgeye üç sağlık heyeti göndermişti ve bu ilk heyet Aziziye'ye gelerek bir okul binasında 160 yataklı büyük bir hastane kurmuştu. Hastanede altı askerî doktorun yanında Paris'ten gelen 5 Müslüman doktor daha görev yapıyordu¹¹. Gerçi Garyan'da da Hilal-i Ahmer'e ait küçük bir poliklinik vardı ve bu poliklinikte iki doktor hizmet veriyordu. Ancak hem İtalyan bombardımanı ile yaralanan askerlerin tedavisine hem de bölgedeki halkın sağlık ihtiyaçlarına cevap verebilecek durumda değildi. Neticede, Alman sağlık ekibi 11 Şubat'ta Garyan'a gelince kuracakları hastane için uygun bir yer aramaya başladı. Onlara bu konuda en büyük yardımı Garyan Kaymakamı Hadi Bey ve Garyan Kumandanı Tahir Bey yapmıştı. Kendilerine tahsis edilen yer Aziziye yolu üzerinde ve Osmanlı askerlerinin karargâhına yakın, zeytin ağaçlarıyla çevrili bir arazi idi. Sağlık ekibi çadırları kurmaya başlamadan evvel bir kurulum planı yaptı. Kurulacak çadırların 3,5 m yüksekliğinde ve 5-6 m genişliğinde olmasına dikkat edilmişti. Her çadır 14-18 kişinin kalabileceği büyüklüğe sahipti. 18 Şubat'a kadar toplam 12 çadır kuruldu. Doktorlar, hastabakıcılar ve tedavi gören hastalar için ayrı ayrı çadırlar hazırlanmıştı.

10 Dr. Göbel, "Berichte über die Hilfsexpedition nach Tripolitaniien, Die Zusammenstellung und Reise der Abordnung, Einrichtung und Betrieb des Lazarets, Krankenbewerbung, Klinische Tätigkeit und Erfahrung", **Beiträge zur Kriegsheilkunde, Aus den Hilfsunternehmung der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz Während des İtalienisch-Türkischen Feldzuges 1912 und des Balkankriegs 1912-13**, Hrsg: Central-Komitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz, Springer Verlag, Berlin 1914, s. 32-38.

11 Akgün ve Uluğtekin, **a.g.e.**, s.61.

Çadırlardan biri mutfak, bir diğeri de depo olarak kullanılacaktı. Alman askerî hastanesinin kapladığı alan yaklaşık 145 m uzunluğa ve 106 m genişliğe sahipti. Sağlık ekibi Trablusgarp'a gelmeden evvel Berlin'deki bir şirketten çadır kurma eğitimi aldığı için bütün çadırları kendileri kurmuş, zorlandıkları durumlarda bölgedeki halktan yardım almışlardı¹². Tedavi için tahsis edilen çadırlarda yaklaşık 60 hastanın kabul edilmesi planlanmıştı. Gerekli olursa bu kapasite 80-85 hastaya kadar çıkarılabilecekti¹³.

Alman sağlık ekibi ayrıca bombardıman veya silahlı çatışma sonucu yaralanan askerlere cerrahi bir müdahale yapmak gerekirse, bu yaralıların hijyenik bir ortamda ameliyat edilebilmesi amacıyla o sıralar boş olan okul binasında bir poliklinik oluşturmuştu. Burada bir oda bekleme, bir diğeri de muayene odası olarak düzenlendi. Yine odaların biri ameliyathane, bir diğeri de sıtma ve tifo gibi bulaşıcı hastalıkların tetkikinde kullanılmak üzere laboratuvar (bakteriyoloji) olarak hazırlandı. Binada ayrıca bir röntgen odası, bir de pansuman ile gerekli görüldüğü zaman kullanılmak üzere enjeksiyon malzemelerinin bulunduğu eczahane vardı. Poliklinik (okul) ile askerî hastane arası uzaklık 10 dakikalık bir yürüme mesafesinde idi. Alman sağlık ekibinin tecrümanlığını da yapan Dr. Hüsnü Bey'in yardımıyla Prof. Göbel poliklinikte Şubat ayı ortasından itibaren hizmet vermeye başladı. Netice itibariyle başlardaki düzensizlik, hem çadırların kurulması, hem de polikliniğin tam olarak çalışmaya başlamasıyla giderildi ve personel arasında görev dağılımı yapılarak düzenli bir sistem oluşturuldu¹⁴.

II. Garyan'da Sağlık Çalışmaları

Garyan'da Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yanında Alman ve İngiliz Salib-i Ahmer Cemiyetleri de birer askerî hastane kurarak sağlık çalışması yürütüyordu. Alman Salib-i Ahmer'i için Trablusgarp toprakları yeni bir tecrübe idi. Ancak bu, ülke dışında yürütülen ilk görev değildi. Daha evvel

12 Göbel, a.g.m., s.45-46.

13 **Das Rote Kreuz: Offizielles Organ des Schweizerischen Centralvereins vom Roten Kreuz, des Schweiz Militärsanitätsvereins und des Samariterbundes**, "Das Deutsche Rote Kreuz in Tripolis", Band 20 (1912), s. 335.

14 Dr. Fritz, "Die Poliklinische Wirksamkeit und ihre wissenschaftlichen Ergebnisse", **Beiträge zur Kriegsheilkunde, Aus den Hilfsunternehmung der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz Während des İtalienisch-Türkischen Feldzuges 1912 und des Balkankriegs 1912-13**, Hrsg: Central-Komitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz, Springer Verlag, Berlin 1914, s. 100.

DRK, Güney Afrika'da meydana gelen Boer Savaşı (1899-1902) ile Rus-Japon Savaşı'nda (1904-1905) cephe gerisinde yürüttüğü sağlık ve yardım çalışmalarıyla uluslararası bir tecrübe kazanmıştı. Buraya gönderilen sağlık personelinin bir kısmı da bu bölgelerde (özellikle Prof. Göbel ve Prof. Schütz Güney Afrika'da bulunmuş ve tropik iklime âşinalık kazanmışlardı) hizmet etmiş ve Trablusgarp'a gönderilecek ekibe gönüllü olarak girmişlerdi. Bu gönüllülük esası sayesinde Alman sağlık ekibi yaklaşık beş aylık bir sürede cephede yaralanan onlarca Türk askeri ve Arap gönüllü savaşçıyı tedavi ettiği gibi Garyan ve çevre bölgelerden gelen yüzlerce hastaya da sağlık hizmeti vermişti.

Garyan Alman Askerî Hastanesi'nde görev dağılımı şu şekilde yapılmıştı: Prof. Göbel poliklinik ile ilgilenecek ve gerektiğinde cerrahî müdahaleyi yürütecekti. Prof. Schütz salgın hastalıklarla ilgilenecek ve genel olarak hastaların kontrolünden sorumlu olacaktı. Dr. Fritz ise çadırların düzeni ile tedavi sürecinde hastabakıcılara rehberlik edecekti. Prof. Göbel ameliyatları yaparken ihtiyaç olursa Dr. Fritz ona yardım edecek ve Dr. Hüsnü Bey ise hastalara narkoz verecekti. Ameliyathanede işler genelde yoğun oluyordu. Özellikle cephede yaralanan veya uçakların bombardımanı sonucunda şarapnel parçası isabet eden askerlerin büyük bir kısmı buraya getiriliyor ve ameliyat ediliyordu. Örneğin, boynundan yaralanan bir subay hemen ameliyata alınmıştı. Başka bir askerin ayağına bir kurşun isabet etmiş ve önden giren mermi arkadan çıkarak bilek kemiklerini parçaladığından lokal anestezi ile ameliyat edilmişti. Yine yüzüne şarapnel parçası isabet eden bir asker ile yüzüne gelen bir kurşunun burun, ağız ve damağına zarar veren bir yaralıya cerrahî müdahale Prof. Göbel ve ekibi tarafından yapılmıştı. DRK istatistiğine göre, ameliyathaneye kabul edilen hastaların büyük bir kısmı kurşun yarası (schußverletzung) olanlardan meydana geliyordu ve bunların da ekserisi yapılan müdahalenin ve iyi bir tedavi sürecinin ardından sağlığına kavuşuyordu.¹⁵

Poliklinik içerisinde yer alan laboratuvardan Prof. Schütz¹⁶ sorumluydu. Onun ölümünden sonra bölümün işlerine Dr. Otten bakmaya başladı. Labora-

15 Göbel, a.g.m., s. 65-66.

16 Biraz sonra bilgi verileceği üzere, Prof. Schütz ve hasta bakıcı Stieglers bir hasta ziyareti esnasında tifoya yakalanacak ve çok geçmeden hayatlarını kaybedecekti. Alman hastabakıcılardan Duckstein da arkadaşları gibi tifoya yakalanmış ve çok geçmeden vefat etmişti. **Kızılay Arşivi**, 149/10. Hayatını kaybeden bu üç sağlık personeli arkadaşları tarafından yapılan dinî törenin ardından çadırların yakınlarında bulunan bir zeytin ağacının altına defnedildiler. H.C. Seppings-Wright, **Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında, Hilal Altında İki Yıl**, Çev. Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2013, s. 119.

tuvarında salgı, kan, idrar ve dışkıdan alınan numunelerden bakteriyolojik, mikroskopik ve kültürel testler yapılabilirdi. Diğer yandan hastane için gerekli olan ve kaynaklardan taşınan su kullanılmadan evvel laboratuvarında test ediliyordu. Bu testler tifo, dizanteri vb. hastalıkların önlenmesi açısından önemliydi. Poliklinikte bir de röntgen cihazı vardı. DRK sağlık ekibi Trablusgarp'a gelirken yanlarında bir röntgen cihazı getirmişti, ancak aralarında bu cihazı kullanacak uzman bir personel bulunmuyordu. Kemik kırıklarının tespitinden akciğer enfeksiyonu, zatürre ve tüberküloz gibi hastalıklara, bazı kalp rahatsızlıklarının tespitinden sindirim sistemindeki problemlere kadar pek çok alanda röntgen cihazına ihtiyaç duyulduğundan bu makineyi çalıştırıp kullanma görevi ekipte bulunan elektrik teknisyenine verildi. Teknisyen kısa zamanda cihazın nasıl kullandığını öğrendi ve hastaların hizmetine sundu. Neticede polikliniğe sadece kemik, kas ve eklem sorunlarıyla gelen yaklaşık 80 hasta röntgen cihazından elde edilen veriler ışığında tedavi edilmişti.

Askerî hastanede iyi bir düzen kurulmuştu. Çadırlar hastaların rahat bir tedavi süreci geçirmeleri için uygun malzemelerle tefriş edilmişti. Örneğin üç numaralı çadırda tifoya yakalanan ağır hastalar tedavi ediliyordu. Tifodan kurtulanlar ve nispeten hafif düzeyde hasta olanlar dört numaralı çadırda kalıyordu. Ameliyat olduktan sonra belirli bir süre müşahade altında tutulması gereken hastalar ile zührevi hastalıktan dolayı tedavi görenler ise beşinci çadırda kalıyordu. Alman hastabakıcılar rahatsızlandığında dinlenmeleri gerekirse veya herhangi bir tedavi durumu ortaya çıkarsa onlar için de altıncı çadır tahsis edilmişti. Yatak sayısı 12-14 arası değişen bu çadıra aynı zamanda, yaralanan Türk subayları da kabul ediliyordu¹⁷.

Alman Askerî Hastanesi'nde çadırların büyüklüğü ve içerisindeki eşyaların tanzimi Osmanlı Hilal-i Ahmer ve İngiliz Salib-i Ahmer hastanelerine kıyasla oldukça iyi bir vaziyette idi. Örneğin, buradaki çadırlar oldukça büyüktü ve her çadırda karyola, şilte, battaniye, dolap, masa, sürahi, bardak gibi hastaların rahatı için gerekli olan malzemeler mevcuttu. Bunların yanında hastaların temizliği için her çadırda banyo bölümü vardı. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Trablusgarp'a gönderdiği 3. heyetin başkanı olan ve Garyan'a

17 Max Otten, "Arbeiten der Inneren und Bakteriologischen Abteilung, Beobachtungen und Lehren", *Beiträge zur Kriegsheilkunde, Aus den Hilfsunternehmung der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz Während des Italienisch-Türkischen Feldzuges 1912 und des Balkankriegs 1912-13*, Hrsg: Central-Komitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz, Springer Verlag, Berlin 1914, s. 124.

geldiğinde Hilal-i Ahmer çadırının yanında İngiliz ve Alman hastanelerini de gezen Dr. Mehmed Emin Bey, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Müfettiş-i Umûmiliği'ne gönderdiği 14 Mayıs 1912 tarihli raporda gözlemlerini şu şekilde belirtmişti:

“Bu heyetlerin (Alman ve İngiliz) hastabakıcılarına gelince, zabt-u rabt ilişmiş, terbiyeli, vazifesinas, intizamperver efendilerdir. Sabah akşam vakt-i muayyende hastaların derece-i harâretlerini kayıt ederler. Hummâ-yı şedîdeden muzdarib olan marazâyı kemâl-i mülâyemetle banyo içine sokarlar. Ağırca hastalara muayyen zamanlarda ilaç, süt içirirler. Öğrenmiş oldukları birkaç kelimât ve tabirât-ı Arabiye ile hastalara hilm ve nezaketle muâmele etmeyi bilirler. Elhâsil âğuş-u şefkatlerine atılan marazaya hakkıyla bakarlar. Bizim getirdiğimiz hastabakıcılardan belki iş bilen var ise de bunlar çil yavrusu gibi öteye beriye dağılmış olduğundan hiç birinden istifade edilemedi. Hummâ-yı tifoidi istilası içinde çabaladığım bir demde yanımda bir tek hasta bakıcı bulunmaması hayretlere sezâdur. Doğruyu söylemek lazım gelirse bizim Hilal-i Ahmer heyetleri maa't-teessüf Alman ve İngilizler gibi mevcudiyetlerini gösterememişlerdir. Bizim heyetleri bunlarla mukayese eder isek kendimizi bilâ-mübâlağa hızır mertebesinde görüyoruz. Bu satırlar hâşâ cemiyet-i muhteremeyi istihza maksadıyla yazılmış olmayıp hakikati olduğu gibi arz etmeyi vazifeden ad eyledim.”¹⁸

Dr. M. Emin Bey belki Garyan'daki Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne ait hizmetleri, Alman ve İngilizlerin ortaya koyduğu çalışmalarla kıyasladığında yetersiz bulmuştu. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Garyan'ın dışında Aziziye, Bingazi, Homs, Trablus, Ayn-Zara, el-Hudere ve Derne'de de sağlık hizmeti veriyordu ve belki bir ikisi istisna edilirse, belirtilen yerlerde gayet başarılı çalışmalar yürütüyordu. Örneğin, Prof. Göbel Almanya'ya dönmek üzere 7 Nisan'da Garyan'dan ayrılıp Tunus'a giderken Aziziye'ye de uğramış ve buradaki Hilal-i Ahmer Hastanesi'ni ziyaret etmişti. Hastanedeki çalışmaları yakından görme imkânı bulan Göbel, 1912 yılı başlarındaki durumuna göre Hilal-i Ahmer'in personel ve malzeme bakımından oldukça iyi bir seviyeye geldiğini ifade etmiştir¹⁹. Diğer yandan, savaşı Türk ordusu tarafından takip eden İngiliz gazeteci H.C. Seppings-Wright, Trablusgarp ve Balkan Savaşları'na dair kaleme aldığı hatıratında, Garyan'daki Hilal-i Ahmer çadırında bulunan ilaçların ve ameliyat malzemelerinin ihtiyaçları

18 Kızılay Arşivi, 149/10, Lef. 2.

19 Göbel, a.g.m., s. 70.

karşılığını ve sağlık personelinin verdiği hizmetin mükemmel olduğunu; Aziziye’de Hilal-i Ahmer’e ait iki büyük hastane çadırının bulunduğunu ve burada pek çok hastanın tedavi edildiğini belirtmektedir²⁰.

DRK Trablusgarp’a sağlık ekibiyle birlikte hem personele, hem de yaklaşık 60-100 hastaya üç ay boyunca yetecek miktarda un, kuru gıda ve konserve göndermişti. Ancak hastaların yeterli beslenmesi için daha fazla gıdaya ihtiyaç vardı. Bunun için Garyan ve çevresinden taze et, yumurta ve süt satın alınıyor, çadırlarda kalan hastalara veriliyordu. Kalabalık olduğu bir dönemde hastanenin günlük yumurta ihtiyacı 100, ekmek ihtiyacı ise 300’ü buluyordu. Gıda ihtiyacının bir kısmı da haftada bir kurulan Garyan Pazarı’ndan karşılanırdı. Sabah kahvaltısı genellikle 07.00 gibi verilirdi. Saat 10.00-12.00 arasında hastabakıcılar vizite için çadırları dolaşıyordu. Hastalara öğle yemeği 12.30-13.00 arasında, akşam yemeği ise 18.00’den itibaren veriliyordu. Zayıf hastalar için kahvaltı ile öğle yemeği arasında az da olsa şekerli gıdalar dağıtılırdı. Ayrıca hastalara öğleden sonra kahve, ateşli hastalara ise kaynatılmış ve filtreden geçirilmiş su verilirdi²¹.

Poliklinikte muayene için hasta kabulü öğleden sonra saat 15.00’ten itibaren başlıyordu. Yoğunluğa göre burada çalışmalar saat 18.00’e kadar sürerdi. Bölge halkından polikliniğe başvuran hastalara numaralı bir kart (hasta takip kartı) verilirdi ve tedavi süreci bu kart üzerinde tutulan kayıttan takip edilirdi. Hastalar bir sonraki muayeneye bu kartı getirmek zorundaydı. Doktorların halkla iletişimini büyük oranda Dr. Hüsnü Bey sağlıyordu. Kendisi Arapça’nın dışında Fransızca’yı da iyi derecede biliyordu. Dr. Hüsnü Bey aynı zamanda Dr. Otten’e de çalışmalarında yardım ederdi²².

Savaş geniş bir alanda yapıldığından Hilal-i Ahmer, yaralanan Türk askerine cepheye yakın bölgelere kurmuş olduğu çadır hastaneler sayesinde sağlık hizmeti götürebiliyordu. Hilal-i Ahmer cephede yaralanan askerlerin hastanalere daha çabuk taşınması için yaklaşık 100 kişiden oluşan

20 Seppings-Wright, a.g.e., s. 67 ve 75. Benzer bilgiler için bk. Akgün ve Uluğtekin, a.g.e., s. 62.

21 Göbel, a.g.m., s. 57-58. Garyan Alman Askerî Hastanesi’ni ziyaret eden İngiliz gazeteci H.C. Seppings-Wright burada gözlemlediği düzenle ilgili şu ifadeleri kullanmıştı: “Yemekler açık havada, büyük bir zeytin ağacının gölgesinde, yere sabitlenmiş iki masada yeniyordu. Hastanenin başında iki Alman ve iki Türk hekim vardı. Günlük işler büyük bir intizam içinde yürütülmekteydi. Hekimlerden biri her günün iki saatini muntaka halkının tıbbi bakımına ayırmıştı ki, kolay iş değildi bu çalışma”. Seppings-Wright, a.g.e., s. 119.

22 Fritz, a.g.m., s. 100.

“*teskereci (sedyecı)*” adıyla sağlık kolları kurmuştu. Tamamen Araplardan oluşan sedyeciler yaralı askerleri cepheden hastaneye taşıdıkları gibi çadır hastanelerde tedavi olanağı bulunmayan hastaları en yakın şehir hastanelerine de götürüyordu. Hilal-i Ahmer Cemiyeti bu görevlilerin her birine ayda 10 Frank ödüyordu²³. Buna benzer bir ekibi de DRK kurmuş, bunun için at ve deve kiralamıştı. Özellikle cephede yaralanan askerlerin hızlı bir şekilde hastaneye taşınması ve duruma göre müdahale edilmesi gerekiyordu. Bu nedenle ameliyathane, her an bir cerrahî müdahale yapılacak şekilde hazır bulunduruluyordu. Garyan’daki DRK hastanesine cephede ateşli silahla yaralanmış toplam 31 asker getirilmiş ve bunlar tedavi edilmişti²⁴.

Garyan’da askerî hastane ve poliklinik tam olarak faaliyete geçince Alman sağlık ekibi ilk olarak küçük bir araştırma yapmış ve bölgenin, tabir yerinde ise, bir sağlık haritasını çıkarmıştı. Buna göre, Garyan’da en büyük sorun tifo, sıtma, humma ve dizanteri gibi bulaşıcı hastalıklara davetiye çıkaran bir ortamın bulunmasıydı. Özellikle tifo bölgede yaygın olarak görülüyordu ve temizliğe riayet edilmediği için binlerce insan hayatını kaybediyordu. Garyan’daki Türk askerleri arasında da tifo yaygındı. Bu hastalıkla mücadelede Hilal-i Ahmer sağlık personeli zorlanıyor, tifo hastalarına ayrı bir çadır tahsis edemediğinden diğer hastalarla aynı ortamlarda tedavilerini yürütüyordu. Alman sağlık ekibi bu tür hastalıklarla mücadele için büyük bir seferberlik başlattı. İlk olarak çadırların ortasına büyük bir su deposu kondu ve burada toplanan su kaynatıldıktan sonra kullanılıyordu. Elleri yıkamak için her çadıra çift lavabo yerleştirildi²⁵. Ağır hastaların tedavisi kendilerine tahsis edilen çadırlarda yapılıyor ve diğer hastalarla teması mümkün olduğunca engelleniyordu. Dr. Schütz Garyan gelir gelmez bölgede tifo hastalığının yaygın olduğunu görmüş ve hemen bir ekip oluşturarak hastaları tedavi etmek istemişti. Yanına Hilal-i Ahmer doktorlarından Nedim Bey ile Alman hastabakıcı Stiegler’i de alan Dr. Schütz, tedbirsiz bir şekilde evleri ziyaret etmeye başladı. Dr. Schütz ve ekibi çok geçmeden tifoya yakalandı. Dr. Nedim Bey bir süre sonra sağlığına kavuştuysa da, Dr. Schütz ve hastabakıcı Stiegler tifoya yenik düştü. Bu ölümler DRK için büyük bir kayıp oldu. Bu haber Berlin’e ulaşınca onun yerine Münih Yüksekokulu’nda görev yapan Dr. Max Otten görevlendirildi²⁶. Dr. Schütz’ün ölümü Alman sağlık ekibi için

23 Akgün ve Uluğtekin, a.g.e., s. 62

24 Kimmle, a.g.m., s. 9.

25 Göbel, a.g.m., s. 48 ve 61.

26 DRK, Max Otten’e Trablusgarp’ta devam eden savaş nedeniyle bölgede bulunan Alman sağlık ekibine katılması için 7 Mart’ta bir görevlendirme tebliğinde bulundu. 21 Mart’ta

bir ders oldu ve bulaşıcı hastalıklarla mücadeleye daha fazla önem verildi. Tifo ile mücadelede DRK, Osmanlı Hilal-i Ahmer ve İngiliz Salib-i Ahmer²⁷ heyetleriyle iş birliği dahi kurdu. Ancak, Garyan'da halk mağara-evlerde yaşadıkları ve temizliğe dikkat etmedikleri için Alman sağlık ekibi bölgeden ayrılana kadar bu tür hastalıkları bir türlü ıslah edememiştir²⁸.

Garyan ve çevresinde tifonun dışında sıtma, tüberküloz, dizanteri, cüzzam, kala-azar ve çiçek hastalığı gibi bulaşıcı hastalıklar da görülüyordu. Bunlardan sıtma, Garyan ve çevresinde tifodan sonra en fazla görülen bulaşıcı hastalıktı. Bu hastalığa yakalananların büyük bir kısmı ayakta tedavi edilip gönderiliyordu. Laboratuvarında yapılan kan testi neticesinde sıtma teşhisi konulan hastalara özellikle kinin (sulfato) veriliyordu. Bu tür hastalığa Türk askerleri de ister istemez yakalanıyor, gerekli tedbirler alınmadığı için bazıları hayatını kaybediyordu. Yapılan bir istatistiğe göre, 21 Şubat'tan 8 Nisan'a kadar Garyan Alman Askerî Hastanesi'ne enfeksiyon hastalıklarından şikayet eden toplam 195 hasta gelmişti. Bunlardan 112'si tifo, 17'si sıtma, 11'i dizanteri, 9'u ateşli humma ve 46'sı ise diğer enfeksiyon hastalığı teşhisi ile tedavi altına alınmıştı. Bu dönemde tifodan 11, ateşli hummadan 1 ve diğer enfeksiyon hastalıklarından 4 hasta hayatını kaybetmişti. Sıtma ve dizanteri teşhisiyle takip edilen hastalar ise tedavi neticesinde sağlıklarına kavuşmuştu²⁹.

III. Garyan ve Çevresinin Sağlık Haritası

Alman sağlık ekibi Garyan'da bir askerî hastane kurduktan sonra çalışmalara başladı. Öncelikli görev, cepheden yaralı gelen askerleri tedavi etmektir. Geri kalan zamanlarda da bölge halkına sağlık hizmeti vermek amaçlanmıştı. Burada çalışan personelin kendi ifadesine göre, 5-6 günlük yürüme mesafesinden bile Garyan'a hastalar geliyordu ve Alman sağlık

Berlin'den hareket eden Dr. Otten, Marsilya üzerinden Tunus'a ulaştı. Burada kendisini üç Alman sağlık çalışanı karşıladı. Tunus'ta Fransızlara ait bir göz polikliniğine uğrayarak burada birkaç gün kaldı. Çevre bölgeleri ziyaret ettikten sonra nihayet 14 Nisan'da Garyan'a ulaştı. Otten, a.g.m., s. 119; Fritz, a.g.m., s. 100.

27 Garyan'da sağlık çalışması yürüten bir diğer Batılı yardım kuruluşu da İngiliz Salib-i Ahmer (Kızılhaç) Cemiyeti idi. Özellikle tifo ile mücadelede Alman ve İngiliz Salib-i Ahmer cemiyetlerinin büyük katkısı olmuştur.

28 Kimmle, a.g.m., s. 10. Trablusgarp'taki Hilal-i Ahmer heyeti de tifodan muzdaripti. Bu hastalık nedeniyle personel kaybı yaşamaya başlayan heyet İstanbul'daki genel merkezden takviye personel istemek zorunda kaldı. Genel merkez 11 Aralık 1911'de Dr. Emin Bey'in başkanlığında 29 kişilik bir sağlık heyetini bölgeye gönderdi. Akgün ve Uluğtekin, a.g.e., s. 64.

29 Otten, a.g.m., s. 132-141.

ekibi beş aylık süre zarfında yaklaşık bin hastanın muayene ve tedavi işlerini yürütmüştü. DRK sağlık birimlerinden 11'i Alman (bunların 8'i DRK çalışanı), 2'si İngiliz, 7'si İtalyan olmak üzere toplam 20 Avrupalı; 251'i asker, 49'u subay ve memur, 11'i sivil (askerî birimlerde çalışan) olmak üzere toplam 311 Türk ordusu mensubu ile bölge halkından (Arap ve Berberiler'in tamamı, Sudan'dan Tunus'a giden kervan yolu üzerindeki Bedeviler, Şerifler, ve Tuaregler) toplam 719 hasta³⁰ tedavi edilmişti. Tedavi gören hastalar yaşlarına göre tasnif edildiğinde bunların 137'si çocuk, 913'ü yetişkin; cinsiyetlerine göre tasnif edildiğinde ise 184'ü kadın, 866'sı erkekti³¹.

Alman sağlık ekibi Gayran'da çalıştığı süre içerisinde yaptıkları bütün çalışmalarını kaydettikleri için genel olarak bölgenin bir “sağlık haritası (*Gesundheitskarte*)” çıkmış oluyordu. Buna göre, Garyan ve çevresinde görülen hastalıklar uzmanlık alanlarına göre taksim edildiğinde 13 farklı başlık ortaya çıkmaktadır. Bunlar enfeksiyona bağlı hastalıklar, sinir sistemi hastalıkları, solunum sistemi hastalıkları, dolaşım sistemi hastalıkları, beslenme organları hastalıkları, idrar ve üreme organları hastalıkları, zührevî hastalıklar, göz hastalıkları, kulak hastalıkları, cilt hastalıkları, dolaşım sistemi hastalıkları, mekanik yaralanmalar ve diğer hastalıklar şeklinde tasnif edilmişti. Bunların da kendi içerisindeki hastalık türüleri ve sayıları şu şekildeydi³²:

1. Enfeksiyon ve Genel Hastalıklar

Çiçek Hastalığı	3	Cüzzam	2
Tifo ³³	85	Kala-azar ³⁴	3
Humma	2	Romatizma	1
Sıtma	52	Kanzsızlık	2
Grip	2	Skorbüt ³⁵	10
Tüberküloz ³⁶	28	Kötü huylu ülser	16
Dizanteri	25	Toplam	231

30 Bunlar arasında 33 Arap güvenlik görevlisi ve bir miktar gönüllü Arap savaşçı da bulunuyordu.

31 Fritz, a.g.m., s. 103.

32 Bu bilgiler bölgede üç ay boyunca görev yapan Dr. Fritz tarafından tutulan defterlerden alınmıştır. Fritz, a.g.m., s. 104-105.

33 Farklı türleri de dâhil.

34 “*Dum dum humması*” diye de bilinir ve sıtmanın bir türüdür.

35 C vitamini eksikliğine bağlı olarak ortaya çıkan hastalık.

36 Farklı türleri de dâhil. Örneğin 20 yaşında bir Türk askerinde ayak tüberkülozu vardı. Bk.: *Aynı eser*, s. 109.

2. Sinir Sistemi Hastalıkları

Epilepsi	3	Histeri hastalığı	2
Sinir sistemi hastalığı	8	Felç	1
Beyin hastalıkları	2		
Omurilik hastalıkları	1	Toplam	17

3. Solunum Sistemi Hastalıkları

Sinüzit	2	Zatürre	7
Bronşit	20	Zatülcenp ³⁷	5
Gırtlak hastalıkları	3	Toplam	37

4. Dolaşım Sistemi Hastalıkları

Kalp kası iltihabı	15	Derialtı iltihabı	6
Hemoroid	6		
Lenf bezleri hastalığı	1	Toplam	28

5. Beslenme Organları Hastalıkları

Diş	27	Bademcik iltihabı	1
Farenjit	5	Gastrit	26
Mide ülseri	1	Bağırsak iltihabı	23
Mide ağrıları	11	Körbağırsak iltihabı	2
Safra kesesi taşı	2		
Bağırsak solucanı	3	Toplam	101

6. İdrar ve Üreme Organları Hastalıkları

Böbrek iltihabı	2	Böbrek taşı	7
Böbrek büyümesi şüphesi	1		
Cinsel organ hastalığı	1	Toplam	11

7. Zührevi Hastalıklar

Bel soğukluğu	15	Epididimit ³⁷	2
Frengi	55	Toplam	72

37 Bir akciğer hastalığı.

38 Testiste oluşan ve bakteriyel enfeksiyon yoluyla bulaşan bir hastalık.

8. Göz Hastalıkları

Trahom ³⁹	107	Konjonktivite hastalığı	72
Gözyaşı kanalı hastalığı	4	Kornea hastalığı	17
Lens hastalığı	22	Gözün kırıcı	
Göz kapağı hastalığı	4	sistemindeki bozukluklar	4
Göz tansiyonu	1	Toplam	231

9. Kulak Hastalıkları

Dış kulak hastalığı	3	Orta kulak hastalığı	15
Sağlıkla ilgili sorunlar	1	Toplam	19

10. Cilt Hastalıkları

Cilt tahrişi	7	Akut ve kronik deri dökülmesi	84
Alt bacak ülseri	2	Parmaklarda doku bozukluğu	1
Selülit	9	İyi huylu tümör	7
Çıban	7	Toplam	118
Nasır	1		

11. Eklem Hastalıkları

Kemik zarı hastalığı	1	Kemik iliği iltihabı	1
Sakatlık	1	Artrit (bilek iltihabı) hastalığı	1
Düztaban rahatsızlığı	1	Ayak kasları rahatsızlığı	1
Kas romatizması	22	Dizde kemik sürtmesi	2
Tendon iltihabı	1	Toplam	32
El bileği kisi	1		

39 “Mısır göz hastalığı” olarak da bilinen Trahom hastalığı, gözün saydam tabakasında yaralar çıkması yoluyla oluşan ve körlükle sonuçlanabilen bir hastalıktır. Bu hastalık, temiz olmayan ortamlarda daha kolay yayılma imkânı buluyordu. Ayrıca sineklerin hastalıklı gözlere teması ve insanların göz temizliğini ihmal etmeleri trahom hastalığının daha da yayılmasını sağlıyordu. Leonhard Bauer, *Volksleben im Lande der Bibel*, Leipzig 1903, s. 240.

12. Mekanik Yaralanmalar

Çürük	7	Eklem incinmesi	2
El kırığı	1	Darbe ve kesik yaraları	4
Kafa kırığı	2	Dikme	3
Omuz kırığı	1	Ezilme	8
Kaburga kırığı	2	Isırık	5
Burkulma	2	Yanık	4
Kas bozukluğu	1		
Silah yarası	35	Toplam	77

13. Diğer

Bunaklık	1	Genel vücut zayıflığı	5
Maskeli depresyon	5	Toplam	11

Hastalıkların neredeyse yarısından fazlasını enfeksiyon ve göz hastalıkları oluşturuyordu. Trablusgarp topraklarında Alman sağlık ekibini en fazla meşgul eden tifo, sıtma, dizanteri ve tüberküloz gibi hastalıklar ile mücadele olmuştur. Hatta tifo ile mücadele uğruna Prof. Schütz hayatını kaybetmiş, ancak bu hastalıkla mücadele bırakılmamış ve ekibin Garyan'dan ayrılışına kadar da devam etmiştir. Göz hastalıkları içerisinde yer alan trahom hastalığı da (% 11 gibi bir paya sahip) bölgede önemli sağlık sorunlarından biri olarak görülüyor.

DRK'nin Garyan'da verdiği sağlık hizmetleri içerisinde cerrahî müdahaleler de önemli bir yere sahipti. Ameliyathaneden sorumlu olan Prof. Göbel, bölgede bulunduğu süre zarfında gerçekleştirdiği operasyonların kaydını tutmuştu. Buna göre Göbel, toplam 13 yüz ameliyatı (kulak, göz, dudak, göz kapağı, dil, çene, alın ve yanak bölgesi) yapmış ve bu hastaların tamamı sağlığına kavuşmuştu. Boyun bölgesinden (boyundaki ülserli lenf bezlerine müdahale) sorun yaşayan iki hastaya müdahale edilmiş ve ikisi de iyileşmişti. Göğüs ve üst sırt bölgesinden (sırtta kırşun yarası, sırtta apse ve diğer göğüs rahatsızlığı) toplam yedi hasta ameliyat edilmişti. Bu hastalardan birisi hayatını kaybederken birisi iyileşmiş, geri kalan beş hasta ise Alman sağlık ekibinin bölgeden ayrılmasına bağlı olarak Hilal-i Ahmer Hastanesi'ne nakledilmişti. Karın ve alt sırt bölgesinden (şarapnel parçasının neden olduğu yaralar, tüberküloz ve apandisit) toplam 13 hastaya cerrahî müdahalede bulunulmuş, bunlardan 11'i sağlığına kavuşurken iki hasta ise Hilal-i Ahmer

Hastanesi'ne gönderilmişti. Kollardan (büyük bir kısmı kurşun yarası ve şarapnel parçasının neden olduğu yara) toplam 14 hasta ameliyat edilmiş, bu hastaların hepsi de iyileşmişti. Son olarak bacaklardan (büyük bir kısmı kurşun yarası ve şarapnel parçasının neden olduğu yaralar ile tifodan kaynaklanan kangren yaraları) toplam 17 hasta ameliyata alınmıştı. Bunlardan birisi ölmüş, diğerleri tedavi edildikten sonra Hilal-i Ahmer Hastanesi'ne gönderilmiştir⁴⁰.

IV. Savaş Yaralanmaları ve Tedavi Edilen Askerler

Trablusgarp Savaşı, savaş teknolojisinde yaşanan değişim açısından ayrıca değerlendirilmelidir. Rus-Japon Savaşı'nda el bombası kullanılmıştı, ancak Trablusgarp'ta ilk defa uçaklardan atılan bombalar hem savaşın mukadderatı, hem de insanlar üzerinde yaptığı tahribat nedeniyle önemli bir etkiye sahip oldu. İtalyanlar bu savaşta üç uçak ve karşı cepheyi tarassut amacıyla zeplin kullanmışlardı ki bu, Osmanlı ordusu için daha evvel karşılaşılmamış bir durumdu. Özellikle İtalyan piyadesinin kullandığı tüfeklerden çıkan nikel kaplamalı kurşunlar (6,5 mm kalibreli, 3 cm uzunluğunda ve 12 gr ağırlığında) isabet ettiği askerin veya gönüllü Arap savaşçıların vücudunda ağır tahribata neden oluyordu. Bu savaşta İtalya sadece Osmanlı karargâhlarını veya diğer askerî noktaları değil, harp hukukunu göz ardı ederek halkın kalabalık olarak bulunduğu mekânları da bombalamıştı⁴¹. Öyle ki, Cenevre Sözleşmesi'ne göre savaş yaralıları ve esirlerin düşman görülmeyle tarafsız kabul edilmeleri, bu kimselere yardım ve hizmetin insanlık borcu olduğu kabul edilmiş ve uluslararası kızılhaç/kızılay yardım kuruluşlarına cephe gerisindeki çalışmaları esnasında hiçbir şekilde dokunulmayacağı belirtilmiş olmasına rağmen İtalya, Hilal-i Ahmer'in Ayn-Zara'da bulunan hastanesini de bombalamaktan çekinmemiştir⁴².

Cephede yaralanan ve Garyan'a getirilen Türk askerlerinin büyük bir kısmı Alman Askerî Hastanesi'nde tedavi ediliyordu. Hatta cepheden Aziziye, Ayn-Zara veya Benî Âdem gibi bölgelerdeki Hilal-i Ahmer hastanelerine taşınan, ancak malzeme eksikliğinden dolayı cerrahî müdahale yapılamayan ağır yaralı askerler de hızlı bir şekilde Garyan'a sevk ediliyordu.

40 Göbel, a.g.m., s. 95-97.

41 İtalyan uçaklarının Zanzur'da bir pazaryerini bombalaması sonucu biri bebek altı sivil yaşamını yitirmiş, onlarcası da yaralanmıştı. Üstelik pazaryeri ordugâha oldukça uzak bir yerde kurulmuştu. Yani pilotların nereyi bombaladıklarını seçememeleri mümkün değildi. Seppings-Wright, a.g.e., s.94-95.

42 Akgün ve Uluğtekin, a.g.e., s. 79-80.

Bu şekilde Alman sağlık ekibi tarafından ameliyat edilen askerler daha rahat bir tedavi süreci için tekrar geldikleri bölgelerdeki Hilal-i Ahmer çadırlarına gönderiliyordu. Örneğin, Kastamonulu Hüseyin oğlu Süleyman Benî Âdem'de bomba ile yaralanmış ve Garyan'a gönderilmişti. Kırşehirli Hacı Ali de aynı şekilde Benî Âdem'de yaralanmış ve 15 Mart 1912 tarihinde Garyan'a getirilmişti. Hacı Ali 24 yaşındaydı ve sol bacağından ağır bir yara almıştı. Alman sağlık ekibi tarafından iki defa ameliyat edildikten sonra yarası sarılıp Aziziye Hilal-i Ahmer Hastanesi'ne gönderildi. Kastamonulu Salih Hasan ise Ayn-Zara'da yedi şarapnel parçası ile yaralandıktan sonra önce Aziziye'ye, daha sonra da Garyan'a gönderilmişti. Salih Hasan 21 yaşındaydı ve Garyan'da yapılan müdahalenin ardından tekrar Aziziye'ye gönderilmişti. Ankaralı Mustafa Hüseyin de Ayn-Zara'da şarapnel parçaları ile yaralanan askerlerimizdendi. Diğer arkadaşları gibi onun da tedavisi Alman sağlık ekibi tarafından yapılarak Aziziye'ye gönderilmişti.

Osmanlı ordusunda görev yapan Prizrenli Cemal Halit ise 2 Mayıs 1912 tarihinde Benî Âdem'de bir uçaktan atılan bomba ile yaralanmış ve Alman doktorlar tarafından yapılan müdahalenin ardından bir süre Garyan'daki askerî hastanede tedavi edilmişti. Yozgatlı Onbaşı Halil Ali ise bir arkadaşının silahından çıkan kurşunla yaralanmıştı. Bu Türk askeri 23 yaşındaydı ve bir ihmal sonucu bacağından yaralanmıştı. Garyan'daki poliklinikte narkoz verilerek ameliyat edilmiş, Alman sağlık ekibi bölgeden ayrılırken tedavisi devam ettiği için Aziziye'deki Hilal-i Ahmer Hastanesi'ne gönderilmişti⁴³. Farklı bölgelerden Garyan'a getirilen yaralı askerler cerrahî müdahalenin ardından bir süre Alman sağlık birimlerinde tedavi edildikten sonra Aziziye'ye gönderiliyordu. Bunun nedeni Garyan'daki hastanede yer olmaması değil, biraz sonra bilgi verileceği üzere, Alman sağlık ekibinin Almanya'ya dönüş için hazırlanmaya başlamasıdır.

43 Ağır yaralanan gönüllü Arap savaşçıları da aynı şekilde Alman sağlık ekibi tarafından tedavi ediliyordu. Örneğin, Garyan'dan Ali b. Hamud tedavi edildikten sonra Alman sağlık ekibi buradan ayrılırken tamamen iyileşmediği için Aziziye'deki Hilal-i Ahmer çadırına gönderildi. Musab Ferraş da bomba ile yaralanan Arap askerlerdendi. İlk müdahale Aziziye'de yapılmış, ancak yeterli olmayınca Garyan'a gönderilmişti. 29 Mayıs 1912'de Alman Askerî Hastanesi'ne geldiğinde nabızı çok düşük olan bu asker ameliyata alındıysa da kurtarılamamış ve şehit düşmüştür. Göbel, a.g.m., s. 77-92.

V. Alman Askerî Hastanesi'nin Kapanması ve Sağlık Ekibinin Almanya'ya Dönüşü

DRK Trablusgarp'a Alman sağlık ekibini üç aylık bir görev için göndermişti. Bütün planlama ve ekiple birlikte gönderilen malzemeler de bu süre göz önüne alınarak hazırlanmıştı. Ancak, personelin yolculuğu istisna edilecek olursa Garyan'da sağlık hizmeti verilen süre Şubat ayı başlarından Haziran ayının sonlarına kadar devam etmiştir. Dolayısıyla planlanan üç aylık süre aşılmış ve sağlık ekibi iki ay daha bölgede kalmıştır. Ancak hemen belirtelim ki, ekibin en önemli ismi olan ve ameliyathaneyi idare eden Prof. Göbel bölgede üç aylık görevini tamamladıktan sonra 7 Nisan 1912'de Garyan'dan ayrılmıştı. Yanında her ikisi de tifoya yakalanmış olan Alman hastabakıcılardan Weihmann ve İngiliz gazeteci Alan Ostler⁴⁴ de vardı. Onlara Binbaşı Talat Bey eşlik ediyordu. Göbel önce Aziziye'ye uğradı ve burada Kumandan Neşet Bey ile bir görüşme yaptı. Aziziye Hilal-i Ahmer Hastanesi'ni ziyaret ederek yanında bulunan tıbbî mazlemeleri onlara bıraktı. Dr. Göbel Aziziye'de bulunan İngiliz Salib-i Ahmer temsilcisiyle de görüştüktan sonra Benî Âdem, Sansur, Sauja ve Regdalin üzerinden Sfaks'a, buradan da Tunus'a geçmiştir. Ekip, Tunus'un Ben Gardane Limanı'ndan bir gemi ile Marsilya üzerinden Almanya'ya dönmüştür. Prof. Göbel'in gidişiyile ameliyathaneye Dr. Fritz bakmaya başladı. Nisan ayı başlarından Haziran ayının sonlarına kadar hastanedeki çalışmaları Dr. Fritz ve Dr. Otten idare etti. Onlara hem sağlık çalışmalarında hem de halkla iletişim hususunda Dr. Hüsnu Bey yardım ediyordu⁴⁵.

Bu arada Osmanlı Devleti savaşın uzaması ve Balkanlarda meydana gelen huzursuzluk nedeniyle Trablusgarp meselesini kapatıp diğer sorunlarla ilgilenmek istiyordu. Aynı şekilde İtalya da bir an evvel Trablusgarp meselesinin kendi lehine neticelenmesi için Avrupalı devletler nezdinde teşebbüste bulunmaya başladı. Haziran ayı ortalarından itibaren Batılı devletler, İstanbul ve Roma arasında arabulucu olabileceklerini deklare etmeye başladılar. Neticede bu süreç 18 Ekim 1912 tarihinde İsviçre'nin Quchy (Uşi) kentinde imzalanan antlaşmayla son buldu ve Osmanlı Kuzey Afrika'daki son toprak parçasını da kaybetmiş oldu⁴⁶.

44 İngiliz gazeteci Alan Ostler Trablusgarp Savaşı'nı takip etmek için bölgeye gelmiş, ancak kısa bir süre sonra tifoya yakalanmıştır. Garyan'daki DRK askerî hastanesinde tedavi görmüş ve sağlığına kavuşmuştur. Ostler, Prof. Göbel ile birlikte Almanya'ya dönmüş, oradan da İngiltere'ye gitmiştir. Seppings-Wright, **a.g.e.**, s. 75.

45 Göbel, **a.g.m.**, s. 69.

46 Şıvgın, **a.g.e.**, s. 127-128.

Batılı devletlerin iki taraf arasında arabulucu olmaya başlaması ve sulh görüşmelerine giden yolun açılmasıyla birlikte Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti Trablusgarp'taki sağlık ekibini geri çekme kararı aldı. Yapılacak ilk iş çadırlarda bakımı devam eden hastaların başka yerlere nakledilmesiydi. Bunun için en uygun yer Aziziye'deki Hilal-i Ahmer'e ait hastaneydi ve kısa süre içerisinde hastalar oraya taşındı. Alman sağlık ekibi 29 Haziran 1912 tarihinde Garyan'dan ayrıldı. DRK Almanya'dan gönderdiği bütün sağlık malzemelerini Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne devretti. Yaklaşık 10 bin Sterlin değerindeki çadırlar, ilaçlar ve diğer bütün malzemeler Alman dostluğunun bir göstergesi olarak bölgedeki yaralılara hizmet vermesi için Türk doktorlara bırakıldı⁴⁷. Trablusgarp Savaşı müttefik iki ülkenin sağlık ve yardım çalışmalarında birlikte hareket etmelerinin güzel bir örneğiydi. Aslında Trablusgarp'taki bu görev paylaşımı Birinci Dünya Savaşı için bir prova niteliği taşıyordu ve bu savaşta da Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti aynı dayanışmayı sergileyecektir.

47 Seppings-Wright, a.g.e., s. 121.

SONUÇ

19. yüzyılın ortalarından itibaren harp meydanlarında yaralı ve esir askerlere yardım anlayışında önemli değişiklikler meydana geldi ve bunun neticesinde uluslararası kızılhaç/kızılay cemiyetleri teşekkül etti. Özellikle Kırım Savaşı, Boer Savaşı ve Rus-Japon Savaşı'nda kızılhaç ve kızılay cemiyetleri önemli hizmette bulundular. Bu cemiyetlerin cephe gerisinde aktif hizmet verdiği bir diğer savaş da Trablusgarp Savaşı'dır. Batılı kızılhaç topluluğu içerisinde önemli bir yere sahip olan Alman Kızılhaç Cemiyeti, bu dönemde hem Osmanlı Devleti'nin Almanya ile olan siyasi ve askerî yakınlığının etkisiyle, hem de Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden gelen yardım çağrısına bağlı olarak cephede yaralanan veya hastalanan askerlere yardımcı olmak amacıyla Trablusgarp'a gitme kararı aldı.

Berlin'deki genel merkezin kararıyla üç doktor, on iki hastabakıcı ve diğer yardımcı personel yaklaşık beş (üç ay planlanmıştı) aylık bir görev için 1912 yılının Ocak ayında bölgeye gönderildi. Malzemelerin nakli ve çadırların kurulmasıyla şubat ayının ortalarından itibaren yürütülen sağlık çalışmaları neticesinde Alman sağlık ekibi hem Türk askeri ve gönüllü Arap savaşçılarına, hem de bölge ahalisine hizmet etmiş ve yüzlerce hasta ve yaralıyı tedavi etmiştir. Osmanlı cephesinde faaliyet yürüten Hilal-i Ahmer ve İngiliz Kızılhaç Cemiyeti'yle kıyaslandığında Alman Kızılhaç Cemiyeti gerek eğitilmiş personel, gerek kullanılan malzeme ve gerekse burada kurulan sistem sayesinde beklenenin üzerinde bir hizmet ortaya koymuştur. Alman Askerî Hastanesi'nin özellikle donanımlı bir ameliyathaneye sahip olması ve burada her türlü cerrahî müdahalenin gerçekleştirilmesi, cephede yaygın bir sağlık sitemine sahip olmasına rağmen bombardıman sonucunda ağır yaralanan askerlere malzeme eksikliğinden dolayı müdahale etmekte zorlanan Hilal-i Ahmer için büyük bir avantaj olmuştur. Dolayısıyla Garyan'daki Alman sağlık birimleri Hilal-i Ahmer'in yetersiz kaldığı durumlarda Türk askeri ve subaylarının tedavisini sürdürmüştür.

DRK Genel Kurulu Trablusgarp'ta üç aylık bir hizmet planı yapmış olsa da, savaşın gidişatına bağlı olarak Alman sağlık ekibi bölgede yaklaşık beş ay kalmış ve bu süre zarfında, Hilal-i Ahmer 3. Heyet Başkanı Emin Bey'in ifadesiyle, Alman doktor ve çalışanları fevkalade bir çalışma ortaya koymuşlardır. Bu ekipten bazıları Balkan savaşlarında ve daha sonra Birinci Dünya Savaşı'nda yine cephede bir DRK çalışanı olarak hizmete devam etmiştir.

KAYNAKÇA**Arşiv Kaynakları, Kitap ve Makaleler**

Akgün, Seçil Karal, Murat Uluğtekin, **Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a**, C I, TDV Yayınları, Ankara 2002.

Bauer, Leonhard, **Volksleben im Lande der Bibel**, Leipzig 1903.

Beydili, Kemal, "Trablusgarp Savaşı", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C Ek-2, s. 613-616.

Das Rote Kreuz: Offizielles Organ des Schweizerischen Centralvereins vom Roten Kreuz, des Schweiz Militärsanitätsvereins und des Samariterbundes, "Das Deutsche Rote Kreuz in Tripolis", Band 20 (1912), s. 333-336. (yy)

Dr. Fritz, "Die Poliklinische Wirksamkeit und ihre wissenschaftlichen Ergebnisse", **Beiträge zur Kriegsheilkunde, Aus den Hilfsunternehmung der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz Während des İtalienisch-Türkischen Feldzuges 1912 und des Balkankriegs 1912-13**, Hrsg: Central-Komitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz, Springer Verlag, Berlin 1914, s. 98-118.

Dr. Göbel, "Berichte über die Hilfexpedition nach Tripolitanien, Die Zusammenstellung und Reise der Abordnung, Einrichtung und Betrieb des Lazaretts, Krankenbewerfung, Klinische Tätigkeit und Erfahrung", **Beiträge zur Kriegsheilkunde, Aus den Hilfsunternehmung der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz Während des İtalienisch-Türkischen Feldzuges 1912 und des Balkankriegs 1912-13**, Hrsg: Central-Komitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz, Springer Verlag, Berlin 1914, s. 32-97.

Kızılay Arşivi, 149/10, Lef. 2.

Kimmler, Ludwig, "Die Hilfexpeditionen des Deutschen Roten Kreuzes nach Tripolitanien (1912) und nach dem Balkan (1912-1913)", **Beiträge zur Kriegsheilkunde, Aus den Hilfsunternehmung der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz Während des İtalienisch-Türkischen Feldzuges 1912 und des Balkankriegs 1912-13**, Hrsg: Central-Komitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz, Springer Verlag, Berlin 1914, s. 1-31.

Krause, Gottlob Adolf, **Tripolitanisches Kriegsta.g.e.,buch**, Hrsg: Peter Sebald, Edition Falkenberg, Bremen 2014.

Otten, Max, “Arbeiten der Inneren und Bakteriologischen Abteilung, Beobachtungen und Lehren”, **Beiträge zur Kriegsheilkunde, Aus den Hilfsunternehmung der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz Während des Italienisch-Türkischen Feldzuges 1912 und des Balkankriegs 1912-13**, Hrsg: Central-Komitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz, Springer Verlag, Berlin 1914, s. 119-144.

Riesenberg, Dieter, **Das Deutsche Rote Kreuz, Eine Geschichte 1864-1990**, Ferdinand Schöning, München 2002.

Seppings-Wright, H.C., **Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında, Hilal Altında İki Yıl**, Çev. Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2013.

Şıvgın, Hale, **Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

EKLER

EK-1: Garyan'daki Alman Askerî Hastanesi Çadırı.

EK-2: Alman Doktorlar Tarafından Poliklinik Olarak Kullanılan Okul Ve Türk Ordusuna Ait Çadırlar.

EK-3: Alman Askerî Hastanesi Depo Ve Mutfak Çadırları.

TRABLUSGARP SAVAŞI'NDA ALMAN KIZILHAÇ (SALİB-İ AHMER) CEMİYETİ'NİN
ÇALIŞMALARI

EK-4: Prof. Göbel Bir Hastayı Muayene Ederken.

EK-5: Garyan Alman Askerî Hastanesi Personeli.

EK-6: Dr. Hüsnü Bey, Prof. Dr. Göbel Ve Dr. Fritz

Kaynak (EK.1-6): Beiträge zur Kriegsheilkunde, Aus den Hilfsunternehmung der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz Während des Italienisch-Türkischen Feldzuges 1912 und des Balkankriegs 1912-13, Hrsg: Central-Komitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz, Springer Verlag, Berlin 1914.

